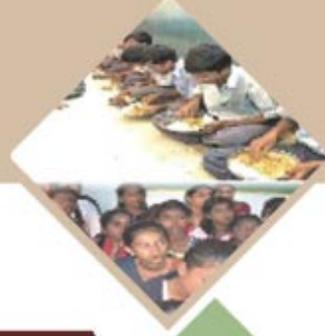

विशेष जिल्हा समाजकल्याण अधिकारी (गट-अ)
समाजकल्याण अधिकारी (गट-ब) व तत्सम
पदांसाठी घेतल्या जाणाऱ्या चाळणी परीक्षेतील
समाजकल्याण अध्ययन या घटकाच्या
अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेला दर्जेदार संदर्भ

समग्र

समाजकल्याण अध्ययन

डॉ. प्राजक्ता टांकसाळे
प्रा. अनुराधा जोशी

के'सागर पब्लिकेशन्स

Published By
Sau. Shobhadevi Kshirsagar
K'Sagar Publications
'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi Maruti Temple,
Pune - 411 030

☎ : (020) 24450125, 24455435 Fax : 91-020-24453065

Email : customer@ksagar.com,
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

□

© K'Sagar Publications, Pune : 2009
Fifth Edition : 15th May, 2018

□

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

□

Printed at

Shree J Printers Pvt. Ltd.
'Dattakuti',
1416, Sadashiv Peth,
Pune 411 030.

□

Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

□

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

□

Price : ₹ 245/-

**O
u
r
F
i
r
m
s**

K'Sagar Book Centre

Appa Balwant Chowk,
Pune - 411 002
☎ (020) 24453065
☎ 9823121395 ☎
9545567862 / 63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul,
102, Budhwar Peth,
Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002
☎ (020) 24465650
☎ 9923810566 ☎

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers,
Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002
☎ (020) 24483166
☎ 9923906500 ☎
8087722277 ☎

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

लेखिकांचे मनोगत....

पदव्युत्तर शिक्षण घेताना अभ्यासक्रमातील विविध विषयांचा सखोल अभ्यास केला जातो; मूलभूत संकल्पना स्पष्ट होतात. यानंतर अर्थार्जनाच्या क्षेत्रात प्रवेश करताना स्पर्धा परीक्षा, मुलाखती हे टप्पे जीवनात येतात. या वळणावर अभ्यासक म्हणून आतापर्यंत प्राप्त केलेल्या संपूर्ण ज्ञानाची नेमकेपणाने संक्षेपात उजळणी करून निवड परीक्षांसाठी वस्तुनिष्ठ प्रश्नोत्तरांची पूर्वतयारी करणे गरजेचे ठरू लागते. या कामी समाजकार्य पदव्युत्तर शिक्षित महाराष्ट्रीयन विद्यार्थ्यांना साहाय्यकारी ठरेल असे लेखन करण्याचा हा प्रयत्न आहे.

समाजकार्याच्या नव्या अभ्यासक्रमानुसार, समाजकार्याशी संबंधित समाजशास्त्र, समाजकार्याशी संबंधित अर्थशास्त्र, भारतीय सामाजिक समस्या, मानव अभिवृद्धी व व्यक्तिमत्त्व विकास (मानसशास्त्र) तसेच समाजकार्याचा इतिहास व तत्त्वज्ञान आणि समाजकल्याण प्रशासन या विषयांची प्रकरणनिहाय रचना करून प्रत्येक प्रकरणात भरपूर महत्त्वाचे वस्तुनिष्ठ चार पर्यायी प्रश्न व त्यांची उत्तरे दिली आहेत. काही ठिकाणी बहुपर्यायी प्रश्न न देता चूक की बरोबर या स्वरूपाचे प्रश्न देण्याचे स्वातंत्र्य घेतले आहे. अशा प्रश्नांचाही बहुपर्यायी वस्तुनिष्ठ प्रश्नांची उत्तरे देताना उपयोग होईल.

खरे तर, अगोदर विषयाची चर्चा व नंतर वस्तुनिष्ठ प्रश्न असेच पुस्तकाचे स्वरूप ठेवावयाचे होते; तथापि, पुस्तकाच्या लेखनास अगदी ऐनवेळी प्रारंभ करावा लागल्याने विषयाची चर्चा करणे फक्त 'भारतीय सामाजिक समस्या' या प्रकरणाच्या बाबतीतच शक्य झाले. के'सागर पब्लिकेशन्सचे चीफ अकॅडमिक एक्झिक्युटिव्ह व्ही. एस. क्षीरसागर यांनी या पुस्तकाचे संपादन-संस्करण कार्य केले असून त्यांच्या स्वतःच्या पुस्तकांतील काही महत्त्वाच्या प्रश्नांचा समावेश या पुस्तकात केला आहे. स्वाभाविकतःच पुस्तकाची उपयुक्तता त्यामुळे वाढली आहे. इतरही अनेकांनी आमच्या लेखनास प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष हातभार लावला आहे, त्या सर्वांचे मनःपूर्वक आभार.

या लिखाणाचा यथोचित उपयोग करून परीक्षार्थी उमेदवारांनी पूर्वतयारी करावी व यशस्वी व्हावे, हीच सदिच्छा!

प्रस्तुत प्रयत्नाबाबत वाचकांच्या अभिप्रायांची अपेक्षा आहे.

- लेखिकाद्वय

अल्पपरिचय

डॉ. प्राजक्ता टांकसाळे

लेखिकेने एम. एस. डब्ल्यु ही पदवी नागपूर विद्यापीठातून गुणानुक्रमे प्रथम क्रमांकाने प्राप्त केली आहे. त्यांनी इतिहास विषयात पुणे विद्यापीठाची पदवीही प्राप्त केली आहे. इ. स. १९८९ मध्ये त्यांना अंधकल्याणाशी संबंधित विषयावर पीएच. डी. मिळालेली आहे.

त्या मातृसेवा संघ, इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल वर्क येथे गेल्या २८ वर्षांपासून प्राध्यापिका या नात्याने कार्यरत आहेत.

विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत लघुशोध- प्रबंध. मासिके व नियतकालिके यांत नियमित लिखाण. पालक-बालक मेळावे, शासकीय व अशासकीय संस्थांच्या प्रशिक्षण व उद्बोधन कार्यक्रमात तज्ज्ञ या नात्याने सहभाग. व्याख्यानांच्या माध्यमातून व विविध संस्थांशी वेगवेगळ्या रूपाने संलग्न राहून लेखिका आपल्या क्षेत्रात क्रियाशील योगदान देत आहेत.

त्या पीएच. डी. च्या मान्यताप्राप्त मार्गदर्शिका आहेत. शालेय समाजकार्य, प्रौढशिक्षण, संस्कार केंद्र, नेत्रदान अशा विविध क्षेत्रांत त्यांनी प्रत्यक्ष कार्याद्वारे सातत्याने योगदान दिले आहे.

समाजकार्याच्या क्षेत्रात लेखिका तज्ज्ञ असून समाजकार्य विषयाचा त्यांचा व्यासंग गाढा आहे. प्रस्तुतच्या पुस्तकातून त्यांच्या गाढ्या व्यासंगाचे मनोज्ञ दर्शन घडावे. समाजकार्य विषयावरील त्यांची पुढील नऊ पुस्तके मराठीतून प्रकाशित झाली आहेत—

(१) व्यावसायिक समाजकार्य (संकल्पना व सैद्धांतिक ज्ञान)	(२) व्यक्तिसहकार्य भाग १
(४) व्यक्ति सहकार्य भाग ३	(३) व्यक्तिसहकार्य भाग २
(६) गटकार्य भाग २	(५) गटकार्य भाग १
(८) समाज कार्यकर्ता : एक व्यावसायिक	(७) एकात्मिक समाजकार्य
	(९) व्यावसायिक समाजकार्य (विचारधारा व इतिहास)

अल्पपरिचय

प्रा. अनुराधा जोशी

लेखिकेने एम. ए., एम. एस. डब्ल्यु व एम. फिल या पदव्यांमध्ये अव्वल दर्जा मिळविला आहे. त्या इ. स. १९८१ पासून मातृसेवा संघ, इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल वर्क, नागपूर येथे अध्यापनाचे कार्य करीत आहेत. मासिके, नियतकालिके यांत त्यांनी विपुल लेखन केले आहे. अनेक संस्थांमध्ये 'विशेषज्ञ' म्हणून त्या सेवा देत आहेत.

कुटुंब व बाल-कल्याण क्षेत्रातील संस्थांशी त्या निगडित असून या क्षेत्रात त्यांनी उल्लेखनीय योगदान दिले आहे. राष्ट्रीय परिषदा व चर्चासत्रांमध्ये त्यांनी अनेक निबंध सादर केले आहेत. अनेक महाविद्यालयांमध्ये, संस्थांमध्ये त्यांनी व्याख्याने दिली आहेत.

डॉ. प्राजक्ता टांकसाळे यांच्यासह त्यांनी प्रस्तुतच्या संदर्भ लेखनात सहभाग घेतला आहे. या लेखनातून त्यांच्या गाढ्या व्यासंगाचे दर्शन घडावे.

२. मानवी अभिवृद्धी व व्यक्तिमत्त्व विकास ----- ६७

- ❖ जीवन काळातील विकास
- ❖ विकासाच्या उपपत्ती
- ❖ नवजातावस्था, बाल्यावस्था आणि कुमारावस्था
- ❖ प्रौढावस्था
- ❖ बुद्धिमत्ता
- ❖ व्यक्तिमत्त्व विकास
- ❖ विकासातील मानसिक आजारांचे अध्ययन

३. समाजकल्याण प्रशासन (भारताच्या संदर्भात) ----- ७९

४. समाजकार्याच्या संबंधातील समाजशास्त्र ----- ९४

- ❖ काही महत्त्वाचे प्रश्न

५. समाजकार्याच्या संबंधातील अर्थशास्त्र ----- १२३

- ❖ ग्रामीण विकास आणि रोजगार यांच्याशी संबंधित योजना/कार्यक्रम आणि अभियान
- ❖ विविध कल्याणकारी योजना/कार्यक्रम आणि अभियान
- ❖ काही महत्त्वाचे प्रश्न

६. समाजकार्याचा इतिहास व तत्त्वज्ञान ----- १७६

- ❖ समाजकार्याचा ब्रिटनमधील इतिहास
- ❖ समाजकार्याचा भारतातील इतिहास
- ❖ समाजकार्याचा अमेरिकेतील इतिहास
- ❖ समाजकार्याचे तत्त्वज्ञान
- ❖ वस्तुनिष्ठ प्रश्न